

Az elvárások szerepe az egyén és a közösség életében

Énképünk, előzetes tapasztalataink nagyban meghatározzák, hogy milyen elvárásokkal lépünk be egy társas szituációba. Aki gyakran konfliktusba keveredik másokkal, az számít arra, hogy az új helyzetben is összetűzések fordulhatnak elő, ezért viselkedése eleve védekezőbb, támadóbb lesz, amivel valóban kiváltja mások ellenszenvét. Azt a jelenséget, amikor egy személy másokkal kapcsolatos előzetes elvárásai olyan viselkedési megnyilvánulásokat hoznak létre nála, melyek hatására az elvárások beigazolódnak, önbeteljesítő jóslatnak nevezzük.

Az önbeteljesítő jóslatok könnyen veszélyesek is válhatnak, hiszen pl. egy előnytelenebb külsejű ember gyakran kevesebb lehetőséget kap, hogy csillogó személyiségvonásait megmutathassa, mint egy vonzó megjelenésű társa. A problémát tulajdonképpen az jelenti, ha az ilyen személy azonosul is ezzel a „nem vagyok kellemes ember” szerepkörrel, és elkezd eszerint viselkedni.

Önbeteljesítő jóslatok egyéni és társadalmi szinten

Minél kialakulatlanabb, instabilabb egy ember énképe, annál nagyobb eséllyel azonosul a mások által ráosztott szerepekkel. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy a gyerekek, serdülők ilyen szempontból különösen kiszolgáltatott helyzetben vannak, hiszen nagyon erősen hat rájuk más emberek reakciója, viszonyulása.

Kimutatták például, hogy a pedagógusok hajlamosak a külső jellemzők alapján következtetni diákjaik belső vonásaira, mint amilyen a szorgalom, intelligencia, jólneveltség. Egy jó megjelenésű, tiszta ruhába öltöztetett, szépen megfésült gyerekről könnyebben el tudjuk képzelni, hogy okos és igyekvő is, mint egy elhanyagolt külse-

jűről. Arra is vannak adatok, hogy nem tudatosan sok pedagógust a kézírás külalakja is befolyásol osztályzáskor: tartalmilag egyforma minőségű fogalmazások esetében a gyöngybetűkkel író tanuló esetleg jobb jegyet kap, mint csúnyán író társa.

A tanári elvárások nagyon sokféle alapon kialakulhatnak. Az előzetes ítéleteket befolyásolhatja az, ha a pedagógus ismeri az osztályába kerülő gyermek idősebb testvérét, családját, rokonságát, de az is, ha feleltetéskor megnézi, hogy a tanuló milyen jegyeket kapott korábban más tantárgyakból. A gyerekről ilyen módon kialakuló benyomások lehetnek pozitívak vagy negatívak, de mindenképpen torzak és megalapozatlanok. A negatív elvárások alapja gyakran a család kedvezőtlen szociális helyzete vagy bizonyos (főként kisebbségi) etnikumokhoz való tartozás.

Az, hogy első ítéleteinket milyen mértékben vagyunk képesek megváltoztatni, módosítani a későbbi, ezeknek esetleg ellentmondó tapasztalatok hatására, erősen személyfüggő. Akinek rugalmasabb a személyisége, általában eleve nem hoz létre túl merev, átjárhatatlan mentális kategóriákat, és a későbbiekben is könnyebben változtat tévesnek bizonyuló véleményén.

Az elfogultság olyan önkényes következtetésekhez vezethet, melyek megerősítik elvárásainkat. Hajlamosak vagyunk a történéseket elvárásainkkal összhangban értelmezni. A legtöbb ember, ha kétértelmű információval találkozik, azt automatikusan úgy képezi le a maga számára, hogy az megfeleljen a várakozásainak. De mi történik, ha az előzetes ítéletünknek egyértelműen ellentmondó tapasztalattal találjuk szemben magunkat? Jobbik esetben ilyenkor belátjuk, hogy tévedtünk, és változtatunk hozzáállásunkon. Megtörténhet azonban, hogy még az egyértelmű információkat is önkényesen értelmezzük. Ennek tipikus példája, amikor az ember hol belső

személyiségvonásoknak, hol külső körülményeknek tulajdonítja a történéseket, mások megnyilvánulásait aszerint, hogy éppen melyik változat szolgálja ki elvárásait.

Mindennapi életünk számos sztereotípiával teletűzdelt. Ilyenek például a nemi sztereotípiák. Ezekkel már az egészen kicsiny gyermekek is találkozhatnak, anélkül persze, hogy értenék őket. A nemiséghez kapcsolódó elvárásaink egy része hasznos, mert segít a gyermekeknek a nemi szerepükkel való azonosulásban. Alighogy kiderül a magzat neme, a ruhácskák színének megválasztásával már különbséget teszünk fiúk és lányok között. Amikor a baba megszületik, a megfigyelők a kisfiúkat hajlamosak nagynak és erősnek, a kislányokat pedig bájosnak és kedvesnek minősíteni – még akkor is, ha ugyanazt a csecsemőt bújtatjuk egyszer kék, máskor rózsaszín ruhába! A gyermek növekedésével aztán a megvásárolt játékszerek is a nemi hovatartozást hangsúlyozzák: a fiú kisautót és pisztolyt, a kislány babát kap. Azt lehet mondani tehát, hogy a nemi szerepek kialakulásában a társas-kulturális hatások éppoly meghatározók, mint a hormonok.

A gyermek az iskolába kerülve képességekhez kapcsolódó nemi sztereotípiákkal is találkozik. Széles körben elterjedt elképzelés például, hogy a fiúk jobb matekból, fizikából, a lányok pedig a humán tárgyakból. Az is elterjedt nézet, hogy a fiúk eleve, „természetüknél fogva” rosszabbak a lányoknál, gyakrabban és keményebben is büntetik őket. Az ilyen általánosítások szinte természetesen vezetnek önmagukat beteljesítő jóslatokhoz.

Az életpálya, a hivatás megválasztására erősen kihatnak a szülők rejtett üzenetei. Megfigyelhető, hogy falvainkban sok, földműveléssel foglalkozó család nem tartja a tanulást, az önképzést igazi értéknek. Az ilyen szülők törvényes kötelezettségeiknek eleget téve járatták gyermekeiket iskolába, de a jó tanulmányi előmenetelre nem helyeznek kellő hangsúlyt. Az osztályismétlés vagy az intő elkerülése érdekében történő tanulásra való felszólítás önmagában véve általában nem hatékony, hiszen a gyermek érzi, hogy a tudás megszerzése szülei értékrendje szerint sem áll fontos helyen. A szülő viselkedésével, kisugárzásával, egész lényével nevel, nem csak

szavaival! Sok tehetséges, okos fiatal esik el így a képzés lehetőségétől, pusztán azért, mert a továbbtanulást feleslegesnek vagy elérhetetlennek tartó családba született bele.

Előzetes elvárásaink, a belőlük fakadó viselkedésünk meghatározhatják rokonainkkal, ismerőseinkkel, szomszédainkkal, de akár munkatársainkkal, főnökünkkel való kapcsolatunkat is. Ezek személyközi hatások, de önbeteljesítő jóslatok működhetnek csoportok között is.

A társadalom nagyon sokféle csoportra bontható, szociálpszichológiai szempontból azonban a legfontosabb talán az etnikumok szerinti csoportosulás. Mivel az ember könnyebben feldolgozza az őt érő információkat, ha kategóriákba rendezheti őket, a különböző etnikumokra is azonosító címkét ragaszt, így jönnek létre a nemzeti sztereotípiák. Ha az utca emberét megkérnénk, hogy egy-két szóval jellemezzen bizonyos nemzeteket, valószínűleg megtenné, még akkor is, ha egyetlen tagját sem ismeri az adott nációknak. Ráadásul az emberek többsége ugyanazt mondaná: pl. „az olaszok beszédesek”, „a németek precízeek”, „a svédek hűvöseek” stb. A sztereotípiák sok esetben nem alaptalanok, hibájuk azonban, hogy túlzóak, kategorikusak, és általánosítanak. Egészen biztosan szép számmal találhatnánk szűkszavú olaszokat, pontatlan németeket és szívélyes svédeket is.

A sztereotípiák talaján kialakuló előítéletekben már nagy szerep jut az érzelmeknek, egy adott csoport pozitív vagy negatív értékelésének. Éppen ezért az előítéletek talán még alkalmasabbak arra, hogy önbeteljesítő jóslatok alapjává váljanak. Ha a többségi társadalom egy kisebbséget söpredékként kezel, ha elítéli, és nem nyújt számára bizonyítási lehetőséget, akkor az előbbutóbb hasonlítani fog az elvárásokhoz.

A társadalmi csoportokkal szembeni sztereotípiák, előítéletek egyik legfontosabb jellemzője, hogy nagyon nehezen változnak. A felszámolásukhoz a legjobb és legbiztosabb módszer az, ha igyekszünk minél alaposabban megismerni az adott csoport tagjait. Az a személy, akinek közeli ismerősei között megtalálható a sztereotipizált csoport néhány tagja, jóval kevésbé hajlamos az előítéletes gondolkodásra, mint az, aki nincs közvetlen kapcsolatban ilyen emberekkel. A másik csoportról kialakított negatív elképzelé-

sek, illetve az ezek megváltozását lehetetlenné tevő távolságtartás olyan viselkedést válthatnak ki a csoport tagjaiból, amely igazolja előzetes elvárásainkat.

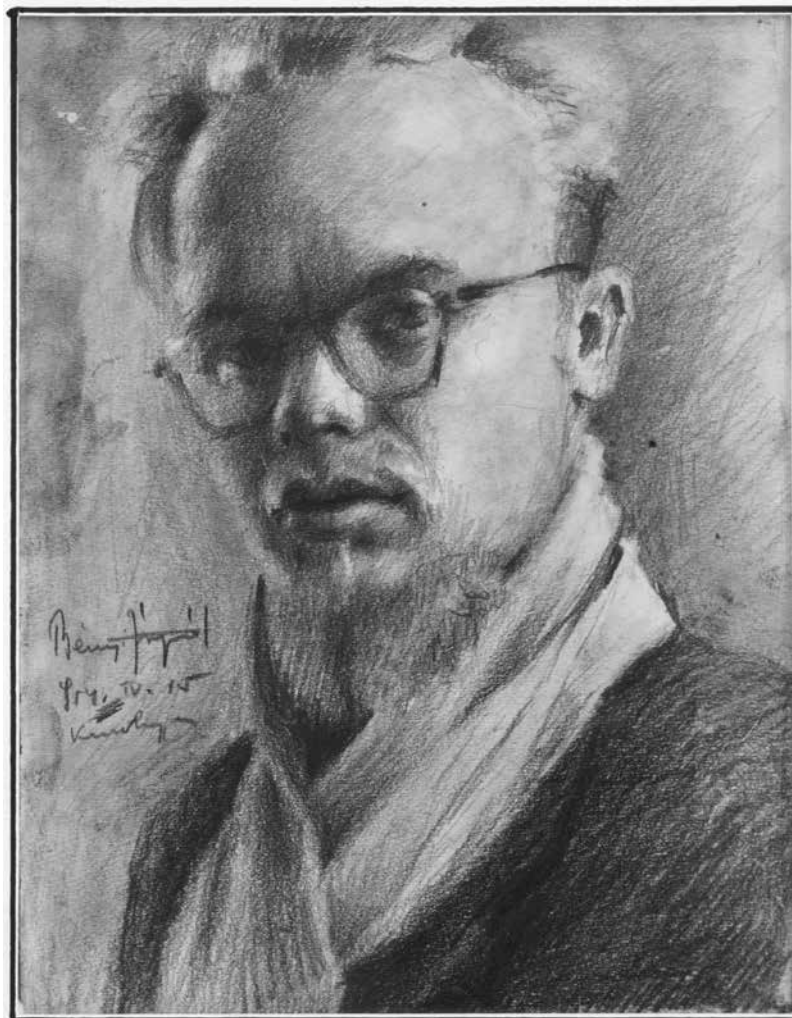
Amikor az önbeteljesítő jóslat hasznos

Az, hogy egy személy mennyire hajlamos mások elvárásaihoz hasonlítani, legfőképpen életkor- és énképfüggő. A bizonytalan, önmagával elégedetlenebb ember énképe labilisabb, mások reakciói által befolyásolhatóbb. A gyermek is elsősorban más személyek – szülők, más felnőttek – viszonyulása alapján alakít ki véleményt magáról. Ezek a korai benyomások a majdani integrált énkép alapjai. A szülőknek, nevelőknek hatalmas

felelősségük van abban, hogy a gyermek vonásait, képességeit hűen tükrözzék vissza. Ha egy gyermeknek azt üzenjük, hogy ő okos, kedves, szeretetre méltó, akkor megtettük az első lépést, hogy valóban ilyenné alakítsuk.

Ugyanígy történik ez társadalmi szinten is. Egy közösség irányába megfogalmazott pozitív elvárások kedvező eredményeket hoznak a közösség fejlődésében, nemzeti identitásának megerősítésében, gyarapodásában. Ezért olyan fontosak a pozitív megerősítések. Az önbeteljesítő jóslatok nem mindig ártóak és károsak, akár szolgálatainkba is állíthatjuk őket.

2018. február

Önarckép